

A sermon on Pilgrimage to Jerusalem in a collection of Matenadaran MS No. 1495

A sermon on pilgrimage to Jerusalem by an unknown author (Grigor Tatevac'i?) is found in a manuscript of the Maštoc Matenadaran in Yerevan (M1495). The manuscript is a collection of various subjects created between 1674-1684, in Constantinople. The scribe and patron of the manuscript is an Armenian priest named Yeprem Vardapet according to the colophons (ff. 87r, 128v, and 158r). The material of the manuscript is of paper, which has 184 folios (29,3 X 20,3 cm). The script both of the main text and this sermon is small *notrgir*, double columns with 53 lines each. The binding is of leather and wood. In regard to the illuminations there are ornithomorphic initials and chapters highlighted in red ink.

The contents of this manuscript are published in the Catalogue of Matenadaran¹. The manuscript includes various historical, theological, biblical, philosophical subjects, commentaries, sermons and others.

This homily, which is found in the abovementioned manuscript, cites 20 praises why a pilgrimage, specifically to Jerusalem, is important to the faithful Christian. With the translation of each point, there is commentary and analysis with biblical support. While the order of the twenty praises is not enumerated according to importance or value, there are categories of inspiration that often cross reference.

¹ O. Eganyan, A. Zeit'unyan and P. Aint'apyan *Յուզակ Չեռագրաց Մաշտոցի Անվան Մանկարարանի*, (Catalogue of Matenadaran Manuscripts), Vol. I, Armenian SSR Academy of Sciences Publication, Yerevan, 1965. 566-567

The unknown author of this homily opens his words with a citation from the Psalms 132:7 **“Let us go to his refuge; let us worship at his footstool²”**. The Armenian version of the Biblical citation literally puts it “Let us worship at the place where His feet have stood/rested”. The question why people come to Jerusalem, he says it is from ancient times. He brings forth twenty praises to show reasons why to gather and come to Jerusalem. These praises are based on the Old and New Testaments, starting from the Protoplasts to the final judgment. These twenty praises begin with Adam and Eve and chronologically lead their way to the final judgment. This homily is a persuasive sermon preached to the faithful (probably in Jerusalem?) by the author, who is a priest, enumerated to the faithful many reasons why Christians have to come to Jerusalem.

In his first praise the author remarks an apocryphal information concerning the bones of Adam and Eve, which Shem (Noah’s son) inherited them, and when was troubled by the sons of Ham, he hid them in his allotted property: those of Adam in Golgotha, and those of Eve in Bethlehem. Concerning this apocryphal information on the bones of Adam and Eve, it is already widely discussed by Prof. M. E. Stone³ in his “Armenian Apocrypha Relating to the Patriarchs and Prophets, and “The Bones of Adam and Eve,” and also by Dr. Sergio Laporta⁴ in his article “To Walk in the Footsteps of Christ: Grigor Tat’evac’i’s Exhortation to Pilgrimage.”

In the first praise the author gives us the prime reason why to come to Jerusalem. Not only because Adam’s and Eve’s relics are buried there but also because it is the home

² Psalm 132:7. Literally “Let us worship at the place where His feet have stood/rested”.

³ M. E. Stone in his “Armenian Apocrypha Relating to the Patriarchs and Prophets, Jerusalem: Ahva, 1982, pp. 30-31, and “The Bones of Adam and Eve,” in for a Later Generation, R. Argall, B. Bow, and R. Werline eds., Harrisburg, PA: Trinity Press, 2000.

⁴ Dr. Sergio Laporta “To Walk in the Footsteps of Christ: Grigor Tat’evac’i’s Exhortation to Pilgrimage” forthcoming in the proceedings of papers read at the Celebration of 30 Years of Armenian Studies at the Hebrew University, 13 April-14 April, 2000.

of the patriarchs. Abraham came out of his country and came here. And here God appeared to Isaac and through Jacob's ladder He showed them the way to heaven.

One should visit Jerusalem because from here the Law and Prophets were proclaimed. Here the Temple was built. Because this land of gifts was promised to them. Because here offering and sacrifices took place, a prototype of the Logos as the sacrificial lamb of the paschal offering. Because the Good News was proclaimed from here through the apostles. Here the first divine worship was celebrated, showing that Jerusalem is authentic in regard to chatecetical rites and the most important of all, the Word of God was incarnated and appeared bodily and went among men in this very place. One should visit here in search of His footprint; that is to say visit His manger, tomb and where His feet tread, in order to receive the blessings of these Holy sites. Though He is not here in body but through intellection His grace does not leave the places. And how footsteps are found? By the eyes of faith we see the footsteps of the savior.

On should visit Jerusalem for the Lord was pleased with Zion and chose to dwell in her. One at the time of creation and again with Logos' incarnation.

The second praise claims the journey to Jerusalem, as a necessity for it is the House of God, stressing the importance of meeting God in His House, that which did Jacob see for a second time.

The third praise as in continuation to the Old Testament period, when Jews used to gather to perform the paschal offering (a prototype of Christ), the author likewise encourages the individual pilgrim to celebrate the true offering, which is the divine liturgy. Meaning to say, that up to Christ's resurrection we were allowed to see the divine mystery in a shadowy form, but with the resurrection of the Logos God tore

down the curtain⁵ that hid the true mystery.

The 4th, 5th, 16th, 17th praises address the pilgrim to contemplate on Jerusalem as a type of the supernal Jerusalem. By seeing the earthly Jerusalem he would be seeing the heavenly Jerusalem, where all will ascend there as if by Jacob's ladder. For there also is the place of Judgment (Intelligible Jerusalem) in the valley of Jehoshapat, in the threshing floor of Araunah. On account of which all of the nations should gather here and confess the name of Jesus Christ and entreat before the judge to be merciful on that day.

It seems to the author that there is hardly a distinction between the earthly and heavenly Jerusalem. The pilgrim has to visit the earthly Jerusalem in order to experience a spiritual journey towards the heavenly Jerusalem. Armenian pilgrims who visited Jerusalem called themselves "Mahdesi" translated "I saw/experienced death"; meaning to say that by coming here and following the footsteps of Christ through his passion, crucifixion, death and resurrection, as if they were spiritually raised to life again with Christ and thus have made an entrance towards the heavenly Jerusalem where all the Just live.

The 19th praise elaborates clearly on the pilgrim's exodus from this life in Jerusalem. The pilgrim becomes a champion as he dies in Jerusalem and being buried close to the tombs of saints will benefit from their illuminations. How much more of a benefit is it be when he is buried close to the Lord of the saints.

Ideas of grace, sacraments, penance and the quest for union with God (the ultimate

⁵ The curtain of the temple was torn to two pieces, showing that no more boundaries are to separate between God and man.

pilgrimage) can be seen within the text. No doubt the author had in mind these ideas.

The author already in the first praise states that the pilgrim will have the spiritual unique opportunity to gather the graces from each of the places of His economical activities. To acquire these a pilgrim needs this journey.

The 3rd praise states that Jerusalem is the House of God where the shadowy form of Christ was performed; meaning that the first sacrament of offering took place in that very place. The pilgrim has to come to the place where there is the type.

The 7th, 8th praises state that Jerusalem is translated peace, that by taking this journey the pilgrim abandons the daily worries and is of peace from the evils of spiritual and physical grieves. This journey on earth produces much profit to the pilgrim. First he resigns from sin and repents.

The 8th, 9th, 10th, 11th, 12th, 13th, 14th, and 15th praises state that by coming to Jerusalem the pilgrim shows that he is still the lawful servant of Him who revealed Himself here. The union with God is ultimately expressed when the pilgrim takes this journey. There (in Jerusalem), where God intermingled with our nature and reconciled the Creator with His creatures. The pilgrim shows that he is a member to the body of the Lord, who sacrificed Himself to save Humanity. Through this journey, the pilgrim testifies that he has become a New Israel, a God-seeing people, because he has seen God bodily (in Jerusalem).

The 20th praise, the last praise, is a somewhat imperative order to the pilgrim that whoever is taking the journey must have a correct heart. Otherwise, like Moses he will be prohibited to see it, or his bones will be scattered in the desert because of the lack of his faith, or will become a pillar of salt much like Lot's wife or will be imprisoned in Babylon. Those who will come here and have a heart turning towards Egypt will

not benefit from the graces and blessings but shall return back to the first sin; that is Egypt.

THE TEXT

Քարոզ վասն յԵրուսաղէմ Գնալոյ, ի Սարգսարէին Դաւթի. «Մտցուի ի յարկս նորա եւ երկիրպագցուի ի տեղուջ ուր կացեալ են ոստ նորա»:

Sermon on the account of pilgrimage to Jerusalem, according to the words of the prophet David “**Let us go to his refuge⁶; let us worship at his footstool⁷”.**

Հարցանելի է թէ վասն է՞ր ամենայն ազգ ի ծովէ եւ ի ցամաքէ, յարեւելից եւ յարեւմտից ժողովեալ երթան յԵրուսաղէմ: Ասեն վարդապետք եկեղեցւոյ թէ պատճառ եւ յօժանդակութիւն ազգաց աստ հաւաքելոյ բազում է յառաջնոցն:

It is to be asked why every people by sea or land, from east and west, gathered goes to Jerusalem? Doctors of Church say that the reason and the inclination for peoples to gather here are many from antiquity.

1 Նախ զի հողս այս է սկիզբն մարդկութեանս, ուստի ստեղծան նախնիքն, որպէս ասէ մարգարէն Դաւիթ «Սիոնի ասի մայր եւ մարդ ծնաւ ի նմա. եւ ինքն իսկ հիմունս էարկ ի նմա բարձրեալն»:

1 First because this land is the birthplace of the humanity, where the forefathers were created; as the prophet David says “**Indeed, of Zion it will be said, "Sion is called mother and man was born in**

Այլ եւ շիրիմք նախահարցն անդ է: **her, and the Most High himself laid in**

⁶ House. “Յարկս”,

⁷ Psalm 132:7. Literally “Let us worship at the place where His feet have stood/rested”. A link to pilgrimage?

Սեմ որդին Նոյի, ժառանգեաց զուկերս նախաստեղծիցն, որք էին ի տապանին, եւ յորժամ նեղէին զնա որդիսն Քամա, ծածկեաց զնոսա ի վիճակ կալուածի իւրոյ. զԱդամայն ի Գողգոթայ եւ զԵւային ի Բեթղահեմ, ուր ծնաւ Փրկիչն որդի նոցա, եւ իսաչեցաւ եւ վրկեաց զնոսա ի մեղաց իւրեանց: Այլ եւ տուն է Նահապետացն: Զի ել մեծն Աբրահամ աշխարհէ յիւրմէ եւ եկն ի տեղիս յայս եւ անդ երեւեցաւ նոցա Աստուած առ Իսահակաւ: Եւ սանտոօքն Յակոբայ տուն Աստուծոյ կոչեցաւ: Եւ այս է երկիրն պարգեւաց, զոր իռստացաւ տալ նոցա եւ զաւակի նոցա: Աստի ելին օրէնքն եւ մարգարէք ընդ տիեզերս: Աստ եւ տանար շինեցաւ: Աստ պատարագ եւ զենմունք. օրինաց: Աստ եղ Աստուած զսիրտս իւր եւ զակն եւ զունկն ըստ Սողոմոնի: Աստ եւ առաջին Աստուած-պաշտութին եւ թագաւորք բարեպաշտք: Վասն որոյ ամենայն ազգ եւ ազինք հաւաքին ի լեառն սրբութեան եւ ի քաղաք Աստուծոյ կենդանոյ: Այս մեզ

her foundations⁸”

Moreover, the tombs of the forefathers are there. Noah’s son, Shem, inherited the relics of the protoplasts, which were in the Ark⁹. And when the sons of Ham oppressed him, Shem hid them in his allotted property¹⁰; Adam in Golgotha and Eve in Bethlehem where their son, the Savior, was born, who was also crucified and redeemed them from their sins.

Moreover, it is the home of the Patriarchs. For the Great Abraham came out of his country and came to this place¹¹, and here their God appeared to Isaac. And through Jacob’s ladder it was called the House of God (Bethel)¹². This is the land of gifts¹³, which He promised to give to them and to their descendants. From this place the Law and the Prophets were proclaimed to the world. Here also

⁸ Psalm 87:5

⁹ See S. Yovsepeanc’, «Անկանոն Գիրք Հին Կտակ: Ադամայ Անկանոն գիրքեր» “Apocryphal books of the Old Testament: Apocryphal books of Adam” Venice, St. Lazar Press 1896. 173.

¹⁰ This refers to traditions about the division of the earth among the sons of Noah.

¹¹ Gen. 12:4

¹² Gen. 28:10-22

¹³ Cf. Dt. 11:9

Թէպէտ այսօրիկ, սակայն
 մարդեղութիւն Բանին Աստուծոյ, որ
 երեւեցաւ մարմնով եւ շրջեցաւ ընդ
 մարդիկն: Վասն որոյ եւ մեք
 շրջեսցուիք ի տեղիս երեւման նորա, եւ
 զհետ հետոց նորա որոնեսցուիք, եւ
 զփոշի ոտից նորա լիզեսցուիք. զի
 բազում օգտութեանց հանդիպեսցուիք:
 Որ է առաջինն այս, զոր սսէ
 մարգարէն Դաւիթ. «Մտցուի ի յարկս
 նորա...»: Այսինքն մարոյն եւ
 գերեզմանին եւ ուր կոխեցին ոտք
 նորա նորա: Եւ անտի վայելեսցուի
 զարեւմտութիւնս: Զի թէպէտ մարմնով
 այժմ չէ անդ, այլ իմացմամբ շնորհք
 նորա ոչ մեկնի ի տեղաց անտի. ուր
 ծնունդ նորա եւ գերեզմանն, եւ
 համբարանումն եւ գալուստ Սրբոյ
 Հոգւոյն: Եւ այլն: Որպէս սսէ
 մարգարէն Դաւիթ. «Հանեցաւ Տէր ընդ
 սիոն եւ ընտրեաց բնակիլ ի սմա»:

Ասէ ի սմա բնակեցայց զի հանեցաւ:
 Եւ զի կրկնէ զհանիլն եւ զբնակիլն,
 այն է զի նախ ի կամս իւր հանեցաւ
 եւ ընտրեաց նախ քան զլինել իրին. եւ
 ապա հանեցաւ եւ բնակեցաւ ի
 ժամանակի իրին: Եւ դարձեալ

the temple was built¹⁴. Here that offering
 and sacrifices of the Law. Here God put
 his heart and eye¹⁵ and ear according to
 Solomon¹⁶. Here also (were) the first
 divine worship and pious kings. On
 account of which all peoples gather on
 the sacred mountain and in the City of the
 living God. This for us...¹⁷ but the
 incarnation of the Word of God, who
 appeared bodily and went around among
 men. On the account of which we also
 should go around the places of His
 appearance, and search after his
 footprints, and lick the dust of His feet,
 so that we may occasion many benefits.
 The first of which is that which the
 Prophet David says: **“Let us go to his
 refuge...”**¹⁸. That is to say, the manger
 and the tomb and where His feet tread.
 And thence let us enjoy the blessings. For
 although He is not now here bodily, but
 through intellection His grace does not

¹⁴ 1 Kings 6

¹⁵ Deut. 11:12

¹⁶

¹⁷ It is not clear. It seems that the copyist has missed a line.

¹⁸ Psalm 132:7

մարմնով բնակեաց եւ կատարեաց անո
զանօրէնութիւն իւր, եւ այժմ շնորհօք
յաւիտեանս բնակի. եւ որպէս հետք
ընթացելոց, աչօք եւ հոտոտելօք
գտանին, որք սուր են զգայութեան: Եւ
մեք հաւատոյ աչօք տեսանեմք զհետ
ընթացից փրկչին մերոյ, եւ ի քիմս
ընտրողականի որոնեալ հաւաքեմք
զշնորհս յիրաքանչիւր տեղեաց
տնօրինականացս եւ այնպէս վայելեմք
յամենեցունց աւրինութեանց:

leave from the places; thence where [is]
His birth and His Sepulchre, and His
Ascension and the coming of the Holy
Spirit, etc. As the Prophet David says
“**The Lord was pleased with Zion, and
He chose to dwell in her**¹⁹”. He says, “In
her shall I dwell” because He was
pleased. And since he repeats ‘to be
pleased’ and ‘to dwell’, that is because
first He was pleased in His will and chose
[her] before her coming into being, and
He was pleased and dwelt [in her] at the
time²⁰ of the thing. And again He dwelt
bodily and completed there His economy,
and now through grace dwells eternally
[in her]. And just as footsteps are found
by the eyes and smells, [by those] who
possess keen sense, we also by our eyes
of faith see the footsteps of our Savior,
having required into the palate of
discernment, we gather the grace from
each of the places of His economical
activities and thus rejoice in all of the

¹⁹ Psalm 132:13

²⁰ The time when He was incarnated? The time of Creation?

blessings.

2 Երկրորդ: Զի ասէ մարգարէն. «Նղիցի տուն Դաւթի իբրեւ գտուն Աստուծոյ»: Վասն որոյ հրաւիրէ մարգարէն Եսայի. «Նկայջ ելցուք ի լեառն տեառն եւ ի տուն Յակոբայ». այն զոր ետես նահապետն Յակոբ կրկին անգամ: Ապա պարտ է ամենայն երկրէ ժողովիլ եւ զԱստուած ի տան իւրում տեսանել, զոր մարգարէն Դաւիթ կարօտէր փափաքելով. «Ծարաւի է անձն իմ առ քեզ, Աստուած հզօր եւ կենդանի.» երբ եկի:

2 Second. For the prophet says “**The house of David will be like the house of God**”²¹. On account of which the prophet Isaiah invites “**Come, let us go up to the mountain of the Lord, and to the house of Jacob**”²² that which the Patriarch Jacob saw a second time²³. Then it is necessary to gather from every country and see God in his home²⁴, which the prophet David desired with longing “**My soul thirsts for you, O powerful and living God**”²⁵.

3 Երրորդ: Զի ի հինն յամենայն ամի անդ ժողովէին եւ զստուերակերպ խորհուրդն Քրիստոսի կատարէին: Ապա պարտ է եւ մեզ անդ ժողովել եւ զխորհուրդն նշմարիտն կատարել. զի ուր եւ օրինակն է, անդ եւ նշմարտութիւն կատարեսցի:

3 Third. For in the Old Testament, they used to gather here every year, and perform in a shadowy form the mystery of Christ, then we also should gather there and celebrate the true mystery; for where there is the type, there also the truth shall be fulfilled.

²¹ Zechariah 12:8.

²² Isaiah 2:3

²³ Jacob saw the House of God twice. One in Bethel (Gen. 28:10-22) and the second in Peniel (Gen. 32:22-31).

²⁴ Home, house.

²⁵ Psalm 42:2

4 Չորրորդ: Զի սա օրինակ է վերնոյն Երուսաղէմի. ի տեսանելի գաս զանձեռագործն ի միտ ածեմք եւ ուրախանամք: Զի ելեալ ի հովտէ տրտմութեան, որպէս յայնժամ զերիքն ի Բաբելոնէ, ինդութեամբ եւ ցնծութեամբ եւ պարօք գային ասելով. «Ուրախ եղէ ես ոյք ասէին ցիս ի տուն տեան երթիցուի մեք»:

4 Fourth. For this is a type of the supernal Jerusalem. By seeing this we contemplate the unmanufactured one, and rejoice. For having come out of the valley of affliction²⁶, as at that time the captives came out of Babylon²⁷, in bliss and praise and dancing, we say **“I rejoiced with those who said to me, "Let us go to the house of the Lord²⁸”.**

5 Հինգերորդ: Զի երկիր աւետեաց է սա: Կրկին են սոքա, մարմնաւոր եւ հոգեւոր: Որպէս մեք հոգի եմք եւ մարմին, սպա պարտիմք մարմնով գաս տեսանելի, զփափափ նորա առ աւելասցի ի մեզ. որպէս ամենայն նահապետքն եւ մարգարէքն. որք զմինն առին եւ զմիսոյն ակն ունելով, պանտուխտք ասէին զինքեանս: Որպէս մարգարէն Դաւիթ ասէր. «Պանդուխտ եմ ես առաջի քո, նժդեհ եւ անցաւոր որպէս ամենայն հարք իմ»:

5 Fifth. For this is the Promised Land. This is twofold; physically and spiritually. As we are a soul and a body, then we must see it physically, that it might increase the desire in us as all the Patriarchs and the Prophets, who received the one and, expecting the other, called themselves “strangers²⁹”. As the Prophet David said, **“For I am before you a stranger, an alien and traveler, and like all my fathers³⁰”.**

²⁶ Psalm 84:5-7

²⁷ Ezra 2:1, Jeremiah 29:10-14

²⁸ Psalm 122:1

²⁹ Gen. 15:13, 23:4; Exodus 2:22, 18:3; Lev. 19:33, 25:23; Deut. 10:19; Ps. 39:12, 119:19, 146:9;

1Peter 2:11; Eph. 2:19; Heb. 11:13.

³⁰ Psalm 39:12

6 Վեցերորդ: Զի գոր ընդ ադօս տեսանեմք աստ ի հեռու, յայնժամ դէմ յանդիման տեսցուք ի մօտոյ. զի գոր Բանն Աստուած մարմնով կատարեաց զգործս, պարտ է եւ մեզ տեսութեամբ հաղորդ լինել:

6 Sixth. For that which we see here dimly³¹ from afar³², then face to face we shall see from near. For the deeds which the Word of God physically accomplished, we should also participate through vision³³.

7 Եւթներորդ: Զի Երուսաղէմն իսաղա- դութիւն թարգմանի, զի ամենայն յաշ- իսարիէ ժողովեալք թողումք զհոգս կենցաղոյս եւ իսաղաղիմք ի վշտաց վորձանաց, ոչ միայն հոգով այլ եւ մարմնով:

7 Seventh. For Jerusalem translated “Peace”, because having gathered from the entire world we abandon our daily worries and are of peace from the evils of grieves, not only spiritually but also physically.

8 Ութերորդ: Զի Բանն Աստուած իջեալ յերկնից անդ շրջեցաւ մարմնով, պար- տիմք եւ մեք թողուլ զտունս մեր եւ զհայրենիս եւ անդ գնալ, եւ չարչարա- նաց նորա կցորդ լինել. զի եւ վառաց նորա հաղորդ լիցումք:

8 Eighth. For the Word of God descended from heaven there, He walked in flesh, we also should leave our homes and countries and come thither, and become partakers of His passion, so that we might also become sharers of His glory.

9 Իններորդ: Զի ամենայն ազգ ժողով-

9 Nineth. For every nation gathered in it,

³¹ Cf. Paul

³² Heb. 11:13

³³ ie., by seeing them

Եւ ի նա, ցուցանէ զմի գոլ օրէնս եւ-
Եւ ամենեցուն ի նմանէ. Թէպէտ
զանազան են ազգ եւ լեզուք եւ կրօնք.
որպէս ասէ մարգարէն Եսայի. «Օրէնք
ի սիոնէ ելցեն, եւ բանք տեառն
յԵրուսաղէմէ»:

10 Տասներորդ: Զի ցուցանէ թէ
բովանդակ ամենեքեանս նմա եմք
ծառայք եւ ստեղծուածք որ աստ
երեւեցաւ, այսինքն՝ Փրկիչն մեր
Քրիստոս: Թէպէտ վասն պիտոյից
մերոց իւրաքանչիւր կողմ աշխարհի
սփռեցաք. զայս ասէ մարգարէն
Դաւիթ. «Խոստովան լինել անուան
տեառն»:

11 Մետասաներորդ: Զի խառնեցաւ
Աստուած ընդ բնութիւնս մեր եւ եղաք
մեք ազգ տեառն. մարմին ի մարմնոյ
նորա եւ անդամք յանդամոց նորա:
Ապա պարտ է ուր գլուխն մեր եկաց,
եւ անդամոցս առ նա ժողովել: Որպէս
ասէ մարգարէն Դաւիթ. «Անդ ելանէին
ազգ ազգ տեառն»:

shows there to be one Law have come out
from her for everybody; though nations,
languages and religions are various, as
the prophet Isaiah says, “**The law will go
out from Zion, the word of the Lord
from Jerusalem³⁴**”.

10 Tenth. For it shows that all of us are
servants and creatures, to Him who
revealed Himself here; that is, Christ our
Savior. Though because of our needs we
were scattered to every corner of the
world, this the prophet David says,
[was]“**To confess the name of the
Lord³⁵**”.

11 Eleventh. For God intermingled with
our nature and we became people of the
Lord; body from His body and limbs of
His limbs³⁶. Therefore it is necessary,
that where our Head has come, also to
gather our members. As the Prophet
David says, “**There the various nations**

³⁴ Isaiah 2:3

³⁵ Psalm 122:4

³⁶ 1 Corinthians 12:27, Ephesians 5:30

of the Lord ascend³⁷”.

12 Երկուսասաներորդ: Զի անդ ելանէին ազգ ազգ. այսինքն՝ արք եւ կանայք, ծերք եւ տղայք, առ ի ողջուն տնօրինականաց տեղեացն. ուր եղև ազգակցութիւնս այս ծարաւեալ կարօտիւ. վասն որոյ ասէ մարգարէն Դաւիթ. «Հարցէք գողջունէ զԵրուսաղէմի եւ զշինութենէ՝ ոյք սիրէք զնա»:

12 Twelfth. For there the nations ascend, that is, men and women, old and young, to greet the Places of His dispensation, where this affinity became thirsty with desire. On account of which the prophet David says, “**Ask, you who love her, about the peace and security of Jerusalem³⁸”.**

13 Երեքտասաներորդ: Զի ելանեմք անդ վկայելով, թէ աստ տեսանի Աստուած մարմնով եւ եղաք նոր Իսրայէլ, այսինքն՝ տեսող Աստուծոյ. որպէս ասէ մարգարէն Դաւիթ. «Վկայութիւնք Իսրայէլի խոստովան լինել անուան Տեսան»:

13 Thirteenth. For we ascend there testifying, that here God is seen bodily and that we have become a New Israel; that is, a God-seeing people. As the Prophet David says, “**The testaments of Israel to confess the name of the Lord³⁹”.**

14 Չորեքտասաներորդ: Զի որպէս ելանելն անդ հրէիցն, վկայ լինէր թէ չեն օտարացեալք Իսրայէլացիքն, նոյնպէս եւ մեք կամօք չեմք օտարացեալք. թէպէտ գերեցաք ժամանակ ինչ մեղաց

14 Fourteenth. For as the ascending of the Jews there testified that the Israelites were not alienated, likewise also we were not alienated willingly. Though we were

³⁷ Psalm 122:4

³⁸ Psalm 122:6

³⁹ Psalm 122:4

եւ աշխարհի եւ թշնամոյն սատանայի: Այլ դարձեալ ժողովեցաք ազատութեան տե, զիս առ ազատիչն մեր:

imprisoned for a certain time in sin and in the world and by Satan the enemy. But once again we were gathered in the places of redemption, around our Redeemer.

15 Հնկետասաներորդ: Զի խաղաղութիւն է Տէր մեր, եւ հաշտեցոյց զարարիչն ընդ արարածս եւ խառնեաց զմարդիկ ընդ հրեշտակս եւ մի արար զհրեայս եւ զհեթանոսս ի ձեռն հաւատոց: Պարտ է ապա ամենայն ազգաց ժողովել ի տեղիս հաշտութեան, եւ զհաշտութիւն մեր սիրով յորդորել եւ զհաշտեցուցիչն մեր առանց խոռովութեան արհնել:

15 Fifteenth. For our Lord is Peace⁴⁰, and He has reconciled the Creator with His creatures and mingled men with the angels and made one the Jews and the heathens through faith⁴¹. Therefore, all of the nations should gather in this place of reconciliation, and inflame our reconciliation with love, and bless our reconciler without strife.

16 Վեշտասաներորդ: Զի յետ մահու ելանեն անդ յիմանալին Երուսաղէմ, ազգ ազգ, այսինքն՝ հողեղէնք եւ հրեղէնք, տարօղքն ի վեր իբր ընդ սանտուխոս Յակոբայ. վասն որոյ անդ ժողովեմք եւ խոստովան լինիմք յանուանն Յիսուսի Քրիստոսի, որ եղև մեզ առաջնորդ կենաց անդ ելիցն, որպէս ասէ մարգարէն Դաւիթ.

16 Sixteenth. For after death, the various nations will ascend there to the intelligible Jerusalem; that is, earthly and fiery, leading up as if by the ladder of Jacob. On account of which we gather there and confess the name of Jesus Christ, who became our leader in the

⁴⁰ 1Cor. 14:33; 2Cor. 13:1; Eph. 2:14, 15; Col. 3:15; 1Thes. 3:16; Heb. 7:2, 13:20.

⁴¹ Cf. Galatians 3:27

«Վկայութիւնք Իսրայէլի խոստովան լինել անուան տեանն»:

exodus of life there; as the Prophet David says, “**The testimonies of Israel to confess the name of the Lord⁴².**”

17 Եւթնետասներորդ: Զի աստ է եւ տեղիք դատաստանին, ուր ամենայն ազգ եւ ազինք համագումար հաւաքին ի ձորն Յովսաբաթու ի կալն ուռնայի, ուր վերացոյց հրեշտակն զսուր կոտորածին. որպէս ասէ մարգարէն Դաւիթ. «Անդ արկեալ են աթոռք դատաստանի ի տան Դաւթի»: Վասն որոյ այսօր մեք յամենայն ազգս ժողովեմք աստ եւ գերեսս դատաւորին աղերսեմք, զի յայնմ աւուր առ ինքն ընկալցի զվնիոն մեր:

17 Seventeenth. For here is also the place of the Judgment, where every nation and people will gather together in the valley of Jehoshapat, in the threshing floor of Araunah, where the angel raised the sword of destruction⁴³. As the Prophet David says, “**There the thrones of judgment have been set in the house of David⁴⁴**”. On account of which, today we in every nation, gather here and entreat before the judge, that on that day He will accept our sentence to Himself.

18 Ութնետասներորդ: Զի յերկրի քանապարհիս առնէ բազում շահս. նախ դադարումն ի մեղաց, երկու ապաշխարութիւն գործելեացն, զի ընդ հեշտութեան վաստակի մարմնովն եւ ընդ զրկանացն բաշխումն ընչիցն եւ ընդ որկրամոլութեան պահք եւ ընդ

18 Eighteenth. For this journey on earth produces much profit; first cessation from sin; second, repentance for that which should be done [but which you did not do], for against pleasure [there is] physical labor; and against our

⁴² Psalm 122:4

⁴³ 1 Chronicles 21: 9-30

⁴⁴ Psalm 122:5

ծուլութեան աղօթք, եւայլն նմանապէս: Եւ երբէ է վարձ պսակացն, զի ոչ միայն թողութի մեղքն, այլ եւ բազմանան պսակքն եւ փառքն. որպէս ասէ Տէրն. «Յորժամ նախատիցեն եւ չարչարիցեն զձեզ, ցնծացէք եւ ուրախ լերուք զի վարձք ձեր բազում են յերկինս»:

deprivations,⁴⁵ the distribution of things; and against gluttony, fasts; and against idleness⁴⁶, prayers; and others likewise. And three are the rewards for these achievements, for not only is the sin forsaken, but also the crowns and glories are multiplied. As the Lord says, “**When they insult and torment you, rejoice and be glad, because great is your reward in heaven⁴⁷.**”

19 Իննետասներորդ: Զի դիպեսցին եւ մեռանել մարմնով, ուր եւ նահատակադիրն առաքինացաւ անդ, եւ նահատակն պարտի եւ ուր եւ ի գերեզմանն եղաւ եւ նա դնի. մանաւանդ ի տեղիս ուր գինք են Արեան նորա: Հաւատամ ըստ անսուտ խոստմանցն իւր, զի ուր նայ է՝ անդ եւ պաշտօնեայն իւր լինելոց է: Զի թէ ոմանք մերձ ի գերեզմանս սրբոց թաղելով օգտին ինչ ի լուսափայլութեանց նոցա, որպէս ոսկերացն Եղիսէի մարգարէին, կենդանացաւ մեռեալն,

19 Nineteenth. For should it happen that one die physically there where also the martyr⁴⁸ displayed his virtues, the champion should be placed in the tomb where also he had been placed, especially in the places where are the purchases of His blood. I believe according to His true promises, because wherever He is there shall also His minister be⁴⁹. For if some, buried close to the sepulchers of saints,

⁴⁵ i.e. spiritual deprivations

⁴⁶ Evagrius of Pontus in his “Praktikos” talks about sloth in the monk’s life.

⁴⁷ Matt. 5:11-12

⁴⁸ this is a literal translation of a word in greek. Nahadagatir = Athlotheta. It should refer only to Christ. As of the word ‘Nahadag’ it means an athlete who fights against Satan. John Chrysostomus comes with this idea first. Narekac’i too in his book “book of lamentations” chapter 93 develops this idea.

⁴⁹ Luke 12:26

որչափ եւս առանել մերձ ի Տէրն
սրբոցն թաղելով, որպէս «մարմինն
սրբոցն ընդ նմա յարեան եւ մտին ի
ֆաղափն սուրբ»:

20 Քսաներորդ: Զի ժողովիմք բազում
աշխատութեամբ ի տեսութիւն յայսմ
տեղեաց, զի դժուարագիւտն սիրելի է
եւ ան ի բաց դնելի. որպէս դիւրաւ
գտա- նելն դիւրաւ արհամարհելի է եւ
տեսութիւն աչացն է՝ հաստատագոյն
ֆան զլուր լսելեացն. որպէս ասէ
առաքեալն Յակոբոս. «զկատարումն
տեսան տեսէք»:

Արդ՝ ի տեսանել գտեղիփս, զելս կենաց
մերոց ի միտ ածեմք եւ ժուժկալ լի-
նիմք, նեղ եւ անձուկ քանապարհին
կենաց, թէ որպէս մեծատունն վասն
մեր աղքատացաւ եւ յաղքատ մօրէ
ծնաւ եւ ի մսուր եղաւ եւ հալածեցաւ
ի ֆաղափս, հետիոտս շրջեցաւ եւ
տնանկացաւ եւ ելք յաշխարհէ

benefit some from their illuminations, as
in (the case) of the relics of the prophet
Elisha, the deceased was raised to life⁵⁰,
how much more [of a benefit is it] being
buried close to the Lord of the saints, as
**“the bodies of many saints rose with
Him and entered into the Holy City.”**⁵¹

20 Twentieth. We are gathered here with
much labor for a vision of these places,
because that which is difficult to find is
beloved and unchangeable, as that which
is found easily is despicable, and that the
vision of the eyes is more certain than the
hearing of the ears. As the Apostle James
say, “**See the perfection of the Lord**”⁵².”

Now, in seeing these Holy Places, we
meditate on the exodus of our lives and
become patient about the narrow and
strait journey of life, that as the rich
impoverished himself for our sake⁵³ and
was born of a poor mother and was put in
a manger and was persecuted in the

⁵⁰ 2Kings 13:20-21

⁵¹ Matt. 27:52

⁵² James 5:11

⁵³ 2Cor. 8:9

անարգութեամբ, չարչարանօք, խաշիւ
եւ թաղմամբ. ընդ այսու եւ ապա եւ
որ շինեաց զմեզ տանար իւր,
շինեացուի եւ մեք նորա, եւ եղև լոյս
կենաց, վառեացուի եւ լոյսն. եղև մեզ
զգեստ, հանդերձ զարդարեացուի.
որպէս եւ մոզքն ի հեռաստանէ
ընծայաբերք եղեն, ոչ վասն
կարօտութեան այլ ի նշան սիրոյ.
զնոյն եւ մեք արասցուի ի տեղիս
յայս:

Այլ զի աղքատացաւ վասն մեր, մեք
զաղքատս սիրեացուի. հաց կենաց եղև
եւ ջուր, զհաղցեալս կերակրեացուի եւ
զծարաւս արբուցուի. մերկացաւ վասն
մեր, զի զմերկս զգեցուցուի. օտար
շրջեցաւ զի զօտարս ժողովեացուի.
խոնարհեցաւ, զի զնոյնս ուցուի.
զոտս եւ լուաց զի եւ մեք
կատարեացուի. չարչարեցաւ, զի եւ մեք
խոնարհեացուի. ապտակեցաւ, զի եւ
մեք կրեացուի. անարգեցաւ, զի եւ մեք
համբերեացուի. մեռաւ զի եւ մեք ընդ
աշխարհի մեռուի, եւ ընդ նմա խաչ

cities, walked bare-footed and became a
beggar and his going out from this world
[was] with humiliation, tortures,
crucifixion and burial. And with this also
then, [for He] who built for us His
Temple, let us also build for Him. And
He became the light of life, let us also
burn the light, and He became clothing
for us, let us also adorn vestments. As
also the Magi from distant places were
bearers of gifts, not on account of
necessity but as a token of love; let us do
the same in these places.

And He impoverished himself poor for
our sake, let us love the poor. [Because]
He became for us the bread⁵⁴ and water
of life⁵⁵, let us feed the hungry and satiate
the thirsty. He walked as a stranger, so
that we might gather the strangers. He
lowered Himself, so that we might learn
the same. He even washed the feet, so
that we might also do the same. He
suffered, so that we be humble. He was

⁵⁴ John 6:35,41,48,50,51,52,59.

⁵⁵ John 4:14

ելցուի, զի ընդ նմին փառաւորեացուի:

Ահա զայս ամենայն եւ առաւել քան զայս բազում շահ եւ օգտութիւնի եւ յամենայն աշխարհի եւ ամենայն ազգաց ժողովել աստ, զոր տեսալ մարգարէն Եսայի յառաջագոյն ասէր. «Ով եմ սոքա որ իբրեւ զամպս թռուցեալ եմ եւ իբրեւ զաղաւնիս ձագախառն երամովին գան առ իս»․ զի թէ մեծն ի մարգարէս Մովսէս, տեսողն Աստուծոյ եւ անփանհցն հրաշագործող, միայն տեսութեան սորա արժանացաւ ի հեռուստ․ քանի առաւել որ շրջին ոտիւի եւ տեսանեն աչօք:

Այլ տեսէք զայս զի որոց խոստացաւ զտեղիս ի ժառանգութիւն, որք զամենայն հրաշս տեսին եւ ընդ ծովն անցին, ոչ մտին ի սա վասն թերահաւատութեան իւրեանց, եւ դարձան սրտիւի իւրեանց յեզիպտոս, այլ ցրուեցան ոսկերք ևնցա

slapped, so that we might endure. He was despised so that we might be patients. He died, so that we also might die in the world, and ascend the cross with Him, so that with Him we might be glorified.

Behold all this and more than these many profits are also assistance to the entire world and for every nation to gather here, which the prophet Isaiah having seen it prophesied, **“Who are these that fly along like clouds, and like a flock of doves together with their young come to me⁵⁶?”** For if the greatest among the prophets, Moses, the God-seer and maker of innumerable wonders, only was worthy to see it at a distance⁵⁷, how much more [worthy were] those who walk around and see it in their own eyes.

But see this that for those whom He promised the places as inheritance, who saw all the miracles and crossed through the sea, did not enter it on account of their lack of faith, and again turned up

⁵⁶ Isaiah 60:8

⁵⁷ Moses was never allowed to see the Promised Land.

յանապատին: Նոյնպէս եւ կին Ղովտայ թէպետ գերծաւ ի հրոյն, այլ յետս դառնալով եղեւ արձան աղի: Նոյնպէս եւ որք մտին ի սա յետոյ գերեցան ի բարելոն. սոքա ամենեքեան այսպէս կորեան, զի ոչ ունէին սիրտս ուղիղս: Նոյնպէս եւ որք աստ գան եւ ունին սիրտ դառնալոյ յեգիպտոս, այսինքն՝ յառաջին մեղսն, եւ «որպէս շուն դառնա(յ) անդրէն ի փսխած իւր, եւ խոզ լուացեալ թաւալի ընդ տիղմն», որպէս ասէ առաքեալն Պետրոս: Եւ կամ զինչ օգուտ է մեղր տեսանել եւ գհաղցրութիւն ոչ վայելել. կամ յաղբերէ ջրոյ ծարաւ դառնալ: Նոյնպէս եւ որք ոչ ուղիղ սրտիւ շրջին ի սմա. կամ զինչ օգուտ է որձաքարի ի մէջ ջրոյ, զի ոչ ունի բոյս: Նոյնպէս եւ որք ի սմա են բնակեալ եւ չունին գրոյսս առաքինութեան, զի ահա եւ այլ ազգիք ամենեքեան բնակեն ի սմա եւ ոչ ինչ օգտին: Եւ յառաջ Քանանացիքն բնակէին եւ ոչ միայն չօգտին, այլ առաւել պատժին, զի յերկինս գոլով գերկրաւորս խորհին եւ գործեն: Այսօր սո այս:

their hearts to Egypt, but their bones were scattered in the desert. Likewise also, Lot's wife, although she escaped the fire, but turning back became a pillar of salt. Likewise also, they who entered it afterwards were imprisoned in Babylon. Thus, all of these were lost, for they did not have correct hearts. Likewise also, they who come here and have a heart turning towards Egypt; that is, back to the first sin, as **“A dog returns to its vomits,”** and, **“A pig that is washed is able to wallow in the mud.”**⁵⁸ as the apostle Peter says. Or what good is it to see honey and not taste its sweetness, or return thirsty from a spring. Likewise also, they who do not walk around with a correct heart. Or what good is it for granite [to be] in water, for it does not possess sprouts. Likewise also they who have lived in it and do not have sprouts of virtue, for behold the Moslems⁵⁹ live in it and receive no benefit. And before,

⁵⁸ 2 Peter 2:22; Prov. 26:11

⁵⁹ If this is Tatevac'i's work, then he refers to the Mamluks.

the Canaanites who used to live here, and not only did they not benefit, but they were also more punished, because while being in heaven they thought and did mundane things. So much on this.

BIBLIOGRAPHY

O. Eganyan, A. Zeit'unyan and P. Aint'apyan

1965 *Ցուցակ Ձեռագրաց Մաշտոցի Անվան Մատենադարանի*, (*Catalogue of Matenadaran Manuscripts*), Vol. I. Yerevan. Armenian SSR Academy of Sciences Publication.

S. Laporta

2000 “*To Walk in the Footsteps of Christ: Grigor Tat'evac'i's Exhortation to Pilgrimage*” forthcoming in the proceedings of papers read at the Celebration of 30 Years of Armenian Studies at the Hebrew University, 13 April-14 April 2000.

M. E. Stone

1982 *Armenian Apocrypha Relating to the Patriarchs and Prophets*, Jerusalem: Ahva.

2000 “The Bones of Adam and Eve,” For a Later Generation: The Transformation of Tradition in Israel, Early Judaism and Early Christianity. R. Argall, B. Bow, and R. Werline eds.
Harrisburg, PA: Trinity Press International.

S. Yovsepeanc'

1896 «Անկանոն Գիրք Հին Կտակ: Աղամայ Անկանոն գիրքեր» “*Apocryphal books of the Old Testament: Apocryphal books of Adam*”

Venice, St. Lazar Press.